

UDIO FRANJE RAČKOGA U NAPRETKU NAŠE
HISTORIJSKE GEOGRAFIJE

Kao što se Franju Račkoga opravdano smatra prvakom među hrvatskim historičarima 19. stoljeća, jednako tako je on bio i pionir na području naše historijske geografije. Na tome znanstvenom području postigao je toliko novih i vrijednih rezultata pa slobodno možemo reći da najveći dio naših današnjih spoznaja iz historijske geografije Hrvatske počiva upravo na temeljima koje nam je on dao. Da bismo mogli što potpunije razumjeti doba i prilike u kojima je Rački živio i postizao svoje zapažene rezultate, važno je osvrnuti se i na neke suvremene okolnosti koje su pratile i pogodovale njegovu radu. U tome je važno uočiti opći napredak prirodnih i društvenih znanosti u svijetu i kod nas u drugoj polovini 19. stoljeća. Osobito je značajno da je u tome vremenu s napretkom kartografske tehnologije sastavljena i objavljena prva kritička topografska karta naših zemalja. Na taj je način Rački dobio mogućnost da kao historičar proniče i u ona područja znanstvenog rada koja ranijim generacijama naših i stranih historičara nisu bila pristupačna. Stoga je njegovo doba bilo izuzetno povoljno za rad na historijskoj geografiji. Generacije naših i stranih historičara prije Račkoga borile su se u tome pogledu s mnogim teškoćama. One nisu bile u stanju sagledati stvarnu sliku pozornice historijskih događaja o kojima su pisali. Zato su upadali u nesigurna raspravljanja, koja su često skretala njihovu pažnju izvan putova realnih činjenica. Da je tome bivalo upravo tako, ne treba u našoj historiografiji tražiti nepoznata imena, jer su i oni najpoznatiji bili sputavani okvirom ograničenih geografskih spoznaja svoga vremena. Tako je — da spomenem samo neke — Ivan Lučić svome znamenitom djelu *De regno Dalmatiae et Croatiae libri sex* dodao šest historijsko-geografskih karata,¹ koje su mu trebale poslužiti kao geografska baza za razumijevanje historijskih činjenica o kojima je pisao. Slično su se s kartama služili

¹ To su ove karte: 1) Illyricum et Liburnia. Tabula prima, 2) Regnum Illyricum et Illyricum a Romanis additum. Tabula Secunda, 3) Illyricum Monarchie Romanae. Tabula tertia, 4) Dalmatia post Imperii declinationem in Croatiam Serviam et Dalmatiam ipsam Distincta. Tabula Quarta, 5) Croatia maritima, Dalmatiae pars et pars Serviae. Tabula quinta, 6) Illyricum hodiernum.

Katančić,² Krčelić,³ Farlati,⁴ Blašković,⁵ Vinjalić,⁶ a Vitezović je čak sâm izučio kartografski zanat,⁷ samo da dobije što vjerniji uvid u izgled i sadržaj hrvatskih zemalja. Ali sve karte tih i drugih naših povjesničara s kojima su se oni služili, bile su priređene s velikim nedostacima. Dovoljno je sjetiti se Lučićeve karte *Illyricum hodiernum*⁸ ili Farlatijeve slične karte u njegovu velikom djelu *Illyricum sacrum*.⁹ Jadranska obala je na tim kartama predočena s puno grešaka, a krajevi između Save i mora toliko su prazni ili ispunjeni nerealnim sadržajem da se danas zapravo moramo diviti tadašnjim autorima da su bili u stanju uklopiti događaje o kojima su pisali u tadašnji mrak geografskog neznanja. Zato je sve do sredine 19. stoljeća bilo veoma teško raditi u znanostima koje su tražile dobro poznavanje zemljišnih prilika kao pozornice historijskih zbivanja.

Rački je, dakle, stupio u aktivan znanstveni život Hrvatske upravo u vrijeme kada je evropska znanost, a napose historija i geografija, počela kretati sasvim novim putovima. Osnutak Jugoslavenske akademije u Zagrebu, mogućnost nesmetanog rada u najviđenijim evropskim kulturnim središtima, poznavanje stranih jezika, suradnja s vodećim evropskim stručnjacima, sve je to puno pomoglo da je Rački od profesora na senjskom sjemeništu izrastao u prvaka naše historijske znanosti i uglednog predsjednika najstarije akademije na slavenskom jugu.

Promatrajući cjelokupan znanstveni opus Franje Račkoga sa stajališta njegova udjela u radu na području naše historijske geografije, može se reći da je on dobro ocijenio šanse koje mu je pružalo njegovo doba. On je bio pripadnik one generacije hrvatskih i jugoslavenskih historičara, koja je doista imala sretnu okolnost da svoj znanstveni rad podigne na nivo objektivnije kritičnosti. U tome su

² Napose u djetima: *Orbis antiquus ex tabula itineraria*, Budae 1824/25, 2 vol.; zatim *Specimen philologiae et geographiae Pannoniorum, Zagrabiae 1795*; nadalje u *Istri adcolarum geographia vetus e monumentis epigraphicis*. Budae 1827, 2 vol.

³ Najviše u djelu: *De regnis Dalmatiae Croatiae Slavoniae Notitiae Praelminares*, Zagrabiae s. a.

⁴ U svim knjigama svoga djela *Illyrici sacri*, a najviše u prvoj, u kojoj ima nekoliko karata u prilogu.

⁵ Osobito u djelu: *Historia universalis Illyrici ab ultima gentis et nominis memoria*, Zagrabiae MDCCCIV, 4 vol.

⁶ Autor djela *Storia civile ed ecclesiastica della Dalmazia, Croazia e Bosna In Libri Dodici Compendiata*. In Venezia MDCCCLXXV, 2 vol. Djelo je izdao G. Bomman; u prilogu prve knjige nalazi se karta.

⁷ Usp. *Marković, M.*, Pavao Vitezović kao kartograf, *Senjski zbornik I*, Senj 1965, str. 160.

⁸ Prilog djelu *Lucii I.*, *De regno Dalmatiae et Croatiae libri sex*. Amstelodami MDCLXVIII.

⁹ U prvoj knjizi Farlatijeva djela nalazi se *Tabula Illyrici Universalis et hodierni, zatim slijede: Dalmatia sub Imperio Romanorum, Dalmatia Veneta sive Hodierna, Descriptio Geographica Antiquorum et Recentiorum Episcopatum Provinciae ac Metropolis Salonitanae, postea Spalatensis*.

mu puno pomogle suvremene kritičke karte. Bez te pomoći teško bi i Rački uspijevao postići ono što je konačno dostigao. Radeći godinama na prikupljanju i sređivanju izvora za hrvatsku povijest, a prije svega za svoja *Documenta*,¹⁰ sabrao je Rački na tisuće starih geografskih naziva, toponima, koje je kasnije analizirao i prostorno opredjeljivao samo uz pomoć topografskih karata. Ta objektivna geografska komponenta u njegovim historijskim istraživanjima zapaža se već od vremena njegovog školovanja. Studirajući u bečkom Pazmaneumu život i djelovanje svete Braće po čitavom tadašnjem slavenskom svijetu, on taj rad vrši uz pomoć karata. Samo na taj način moguće je objasniti da je već u uvodu svoje prve knjige o životu i radu svete Braće¹¹ obradio i cjelokupnu pozornicu povijesti tadašnjih slavenskih zemalja, i to toliko iscrpno i vjerodostojno, da ni danas ne bismo mogli u tom dijelu njegove rasprave ništa dodati ni ispustiti. Naime, već to djelo iz početne faze znanstvenoga rada Franje Račkoga pokazuje ga kao vanredno dobrog poznavaoa slavenskih zemalja na širokom prostoru od Sudeta i Beskida na sjeveru do Egejskog i Jadranskog mora na jugu. Očito je da se već u to doba formirao u Račkome onaj njemu specifičan ideal panslavizma, interes i ljubav prema svim slavenskim zemljama i narodima. Iz toga vremena treba tražiti i njegov dosljedan stav prema ideji jugoslavenstva, a posebno njegovo trajno prijateljstvo s đakovačkim biskupom Strossmayerom, koga je i u političkom pogledu uvijek podržavao.

U razdoblju prije nego je osnovana Jugoslavenska akademija u Zagrebu dao je Rački nekoliko vrijednih priloga našoj historijskoj geografiji. Kada je ugarski historičar Ladislav Szalay 1861. god. objavio svoj spis kako je Rijeka integralni dio ugarskog teritorija,¹² Rački je smjesta odgovorio Szalayu u zagrebačkom Pozoru¹³ da je Rijeka posve hrvatski grad i da tamo Mađžari nemaju što tražiti. Tu svoju studiju kasnije je dopunio nizom historijskih dokumenata o prošlosti i pripadnosti Rijeke, pa je 1867. god. izašla iz štampe njegova knjiga *Rieka prema Hrvatskoj*¹⁴ u kojoj između ostaloga dokazuje i geografskom logikom da ovaj grad nikada nije pripadao Ugarskoj. Slično je branio i Dalmaciju u godinama kada se tamo vodila narodnjačka borba o sudbini toga dijela Hrvatske. I tom se prilikom Rački u Pozoru¹⁵ snagom svoga pera zalagao za ujedinjenje Dalmacije s Hrvatskom, dokazujući da je Dalmacija po svojoj pro-

¹⁰ *Documenta historiae chroaticae periodum antiquam illustrantia. Zagrabiae 1877.* Izd. u seriji *Monumenta spectantia historiam slavorum meridionalium*, vol. VII.

¹¹ *Viek i djelovanje Sv. Cyrilla i Methoda slovjenkih apostolov.* U Zagrebu 1857.

¹² *Szalay L., Fiume e la dieta ungarica.* Fiume 1861.

¹³ *Magjari i Rieka ili odgovor Ladislavu Szalayu.* Pozor 1861, br. 63, 71 i 72.

¹⁴ Objavljena u Zagrebu 1867, također i na njemačkom jeziku.

¹⁵ *Ujedinjenje Dalmacije.* Pozor 1861, br. 98.

šlosti uvijek bila u najtješnjim vezama s Hrvatskom. Kada je 1864. god. u Zagrebu zajedno s Jagićem i Torbarom osnovao časopis Književnik, podigao je ovu ediciju do zamjerne stručne visine. U Književniku su počele izlaziti i prve geografske radnje koje su obrađivale teme iz naše geografije na hrvatskom jeziku.¹⁶ Rački je u Književniku započeo izdavati svoje *Ocjene starijih izvora za hrvatsku i srpsku poviest srednjega vieka*.¹⁷ Odmah na početku tih ocjena započinje s analizom geografskih podataka iz spisa cara Konstantina Porfirogeneta. Prije Račkoga se tim poslom, tako pomnjivo, nije nitko pozabavio. Slično analizira i geografske podatke iz Ljetopisa popa Dukljanina, ali začudo tom ljetopisu nije davao onoliku važnost kakvu je on dobio kasnije. Više ga je zaokupljala *Historia Salonitana arhidakona Tome*, zatim naši i srpski ljetopisci iz kasnijega vremena.

Pošto je u Zagrebu osnovana Jugoslavenska akademija i pošto je stupio na čelo te znanstvene institucije, Rački razvija naročito bogatu znanstvenu aktivnost. Ovdje možemo spomenuti samo one njegove radove u kojima je najviše dopriniosio napretku naše historijske geografije. Već u svojoj prvoj većoj studiji *Pokret na slavenskom jugu koncem 14. i početkom 15. stoljeća*, koja je počela izlaziti u nastavcima u Radu Akademije,¹⁸ očituje se njegovo izvanredno dobro poznavanje geografske pozornice o kojoj je raspravljao. Rački je u tom radu nastojao da prikaže događaje na čitavom slavenskom jugu od Triglava na zapadu do obala Crnoga mora na istoku, što nedvosmisleno govori kako je on već tada vjerovao da je hrvatska povijest i vremenski i prostorno samo dio šire južnoslavenske povijesnice. U studiji *Razhod grada Zagreba 1362. godine*, objavljenoj u četvrtoj knjizi Starina,¹⁹ daje vjernu sliku gospodarskog života našega grada sredinom 14. stoljeća. Prikazuje izgradnju Zagreba s kraljevskim dvorcem, razvoj gradskoga prostora, prometa i tadašnje trgovine. U *Popisu župa zagrebačke biskupije od 1334. i 1501. godine*, objavljenoj također u Starinama,²⁰ pruža važne podatke za rekonstrukciju našega srednjovjekovnoga seoskog naseljenja. Za prošlost novijega naseljenja i migracije stanovništva trajnu vrijednost ima njegova rasprava *Prilog za poviest hrvatskih uskoka*,²¹ u kojoj analizira veliku seobu našega naroda od primorja prema unutrašnjosti zemlje, braneći pri tome uskoke da to nisu bili nikakvi razbojnici i pljačkaši, već samo beskompromisni borci za pravdu i interese u

¹⁶ Npr. Zemljopisni odlomci od P. Matkovića i dr.

¹⁷ Izlazilo u nastavcima, god. I, sv. 1—4, i god. II, sv. 1—3. Postoji i poseban otisak: U Zagrebu 1865, str. 178.

¹⁸ Postoji i poseban otisak: U Zagrebu 1868, str. 287.

¹⁹ Postoji i poseban otisak: U Zagrebu 1872, str. 10.

²⁰ Knjiga IV, Zagreb 1872. Postoji i poseban otisak: U Zagrebu 1872, str. 28.

²¹ Objavljena u Starinama, knj. IX, Zagreb 1877, str. 172—256. Postoji i poseban otisak: U Zagrebu 1877, str. 74.

svojoj vlastitoj zemlji. Zato oštro kritizira suvremene, napose vencijske pisce Minuccia,²² Sarpia²³ i druge.

U svojoj velikoj radnji *Borba južnih Slovena za državnu neodvisnost u XI vijeku*²⁴ raspravlja komparativno događaje u Hrvatskoj, Srbiji i Bugarskoj. I tu izbija iz Račkoga njegovo shvaćanje zajedništva južnoslavenskih naroda. Posebno je dao vjernu sliku geografske osnovice slavenskih zemalja na Balkanskom poluotoku u 11. stoljeću, koje su se u ono doba nalazile u procijepu između dvije moćne evropske sile, istočnog Rimskog Carstva na istoku i novoosnovanog njemačkog Rimskog Carstva na zapadu. Prateći sva zbivanja o kojima je raspravljao, Rački je stalno imao u vidu element prostora. Zbog toga njegova izlaganja imaju uvijek i prostornu vjerodostojnost, što kod ranijih pisaca prije njega nije bio slučaj. Kruna Račkoga u njegovu historijskom radu nesumnjivo su njegova *Documenta historiae chroaticae periodum antiquam illustrantia*, objavljena u Akademijinoj seriji Monumenta 1877. godine, sjajan izvornik za studij najstarije hrvatske povijesti, koga naši povjesničari i danas koriste s najvećim pouzdanjem.²⁵ Ali Documenta od Račkoga također su vrijedan izvornik i za studij naše historijske geografije. Da se u to uvjerimo, dovoljno je samo pogledati u registar toga djela, na kraju knjige, gdje se u abecednom redu nižu na stotine i tisuće naših starohrvatskih toponima. Tko danas želi studirati našu historijsku toponimiju i topografiju, taj se bez uvida u ovo djelo Račkoga ne može ni pomaknuti. Nije stoga nikakvo čudo da je Tade Smičiklas, biograf Račkoga, nazvao to djelo bedemom hrvatske povijesti,²⁶ a ja bih se usudio nadodati i bedemom naše historijske geografije. Visoku vrijednost Documenta od Račkoga za suvremenu geografsku znanost osjetili su već njegovi najbliži kolege i prijatelji. Tako mu je npr. pisao ugledan srpski historičar Stojan Novaković da on »nikada nebi ni započeo svoja geografska istraživanja da nije bilo ovoga djela.«²⁷ Te, pred kojih sto godina napisane Novakovićeve riječi mogle bi biti dobar putokaz i našim današnjim stručnjacima, jer naša historijska geografija nije još ni blizu dovoljno iskoristila sve mogućnosti koje nam je još u prošlom stoljeću otvorio Rački.

Ulazeći studijem izvora sve dublje u našu prošlost, Rački je sve češće postavljao pred sebe zadatke koji su sasvim ulazili u područje historijske geografije. Tako je u 14. knjizi Starina objavio *Komulovićev izvještaj i listove o poslanstvu u Tursku, Erdelj, Moldavsku i*

²² Napose njegovo djelo *Historia degli Uscochi*, In Venetia 1676; zatim *Aggiunta all'Historia degli Uscochi i Supplimento dell'Historia degli Uscochi Scrito dal P. M. Paolo*, In Venetia 1676.

²³ Osobito *Lettere di Fra Paolo Sarpi*. In Venetia 1673.

²⁴ Objavljena u nastavcima u Radu, knj. 24, 25, 27, 28, 30 i 31. Postoji i poseban otisak: U Zagrebu 1875, 333 str.

²⁵ Djelo obasiže 544 str. s 233 isprave iz vremena od 839. do 1100. godine.

²⁶ *Smičiklas, T.*, *Zivot i djela Dra Franje Račkoga*. Izd. JAZU, Zagreb 1895, str. 107.

²⁷ *Smičiklas, T.*, op. cit., str. 108.

Poljsku.²⁸ U Prilozima za geografsko-statistički opis bosanskog pašaluka, objavljenog u istoj knjizi Starina,²⁹ iznosi na vidjelo suvremeni opis Bosne iz pera jednog očevica iz 17. stoljeća, dok u drugom dijelu istoga rada objavljuje zanimljiv putopis dvojice Hrvata, koji su 1574. godine putovali od Sibenika preko Hlijevna do bosanskoga Skoplja. Vrijedan prilog historijskoj geografiji dao je i objavljivanjem *Izveštaja barskog nadbiskupa Marina Bizzia o svojem putovanju god. 1610. po Arbanskoj i staroj Srbiji*.³⁰ Pomirujući sve dublje u suštinu prošlosti našega narodnoga života, Rački se počeo doticati niza veoma složenih pitanja iz naše historijske antropogeografije, etnogeneze, društveno-pravnog uređenja, plemenskoga života, organizacije unutar župe, roda, koljena, zatim razlika između staroga narodnog plemstva i kasnijeg, donacijskog. Zbog toga on usporedno s proučavanjem historijskih izvornika sabire i proučava pravne spomenike, osobito one koji mu osvjetljavaju sliku organizacije narodnoga života. Baveći se još od ranije tim pitanjima, objavio je 1869. godine knjigu *Odlomci iz državnoga prava hrvatskoga za narodne dynastie*³¹ iz koje se vidi da je on već tada veoma dobro poznao naše najstarije pravne spomenike. Kasnije je u Akademijinoj seriji Monumenta historico-juridica objavljivao Vinodolski zakonik, Kastavski i Veprinački statut, Trsatski statut i druge spomenike te vrste,³² a mnogo se zalagao da i drugi na tome rade. Poznato je da je Baltazar Bogišić na tome području postizao svoje najveće uspjehe zahvaljujući upravo poticajima Račkoga.³³

U svojoj najzrelijoj fazi Rački je često obrađivao teme koje su duboko zadirale u domenu historijske geografije. U 52. knjizi Rada objavio je zanimljivo pisanu studiju *Biela Hrvatska i biela Srbija*³⁴ u kojoj se bavi starim historijskim granicama Hrvatske i Srbije. Kao polazište za taj rad služi mu spis bizantskog cara Konstantina Porfirogeneta. Sve geografske nejasnoće toga spisa nastoji objasniti nesavršenim geografskim poznavanjem zemalja toga vremena, a nejasno pisane nazive zemalja i mjesta pokušava uporno pronaći u bilješkama iz svojih izvora. Puno ga je truda stajalo da pronikne u tajnu smještaja zemlje »Bajoarije«, koja se prema caru piscu nalazila negdje na sjeveru Hrvatske i Srbije. Zato on ovo ime uporno traži po starim kartama i spisima čeških i franačkih izvornika. Traganje mu nije bilo bez ikakva uspjeha, jer je doista uspio pronaći

²⁸ Zajedno sa P. Pierlingom. Postoji i poseban otisak: U Zagrebu 1882, str. 41.

²⁹ Postoji i poseban otisak: U Zagrebu 1882, str. 18.

³⁰ Objavljen u: Starine, knj. XX (1868), str. 50—167. Postoji i poseban otisak: U Zagrebu 1888, str. 106.

³¹ U Beču MDCCCLXI, troškom K. Stojšića, str. 162.

³² Vol. IV. Statuta lingua croatica conscripta. Zagreb 1890. (Zajedno s Jagićem i Črnčićem).

³³ *Smičiklas, T.*, op. cit., str. 79.

³⁴ Postoji i poseban otisak: U Zagrebu 1880, str. 48.

sličan naziv, i to daleko na sjeveru u današnjoj Češkoj. Zato je izveo zaključak da je Bajoarija cara pisca zemlja Bojohemija, nalazeći se na prostoru između Sale i Labe gdje su prije svoga doseljavanja živjeli Srbi, a njima na istok Hrvati. Ta rasprava Račkoga potakla je i našega Jagića, koji je svojim sasvim nezavisnim istraživanjem od Račkoga došao do sličnih rezultata, da mu čestita na tom iznašaću, a Stojan Novaković iz Beograda, pošto je pročitao tu radnju Račkoga, piše mu da je »radost gledati kako se u našoj prošlosti otima od mraka svaki čas po koje pitanje«. ³⁵

S dosta neriješenih pitanja iz naše starije historijske geografije susreo se Rački studirajući djela našeg zemljaka Ivana Lučića Trogirana, ³⁶ koji je za svoje vrijeme vanredno dobro osjećao vrijednost geografskog poznavanja prostora za potrebe pisanja historije. Zato je Lučić svome kapitalnom djelu *De regno Dalmatiae et Croatiae libri sex* pridodao šest tematskih historijsko-geografskih karata, ³⁷ koje su mu trebale poslužiti kao dopuna tekstu za bolju prostornu orijentaciju čitalaca. Rački je sve to dobro uočio, a studirajući Lučićev tekst i karte, osjetio je onaj neminovni raskorak između pisane riječi i kartografske slike zemljišta, čemu dakako nije bio kriv Lučić, već opće stanje u tadašnjem poznavanju naše zemlje. To ga je još više uvjerilo kako historija i geografija traže usku suradnju i da se jedna bez druge teško mogu potpuno interpretirati. Zato Rački od tada još više skreće na područje historijske geografije uviđajući da se tu kriju ključni problemi za razumijevanje naše davne prošlosti. I doista, u svom posljednjem i po vrijednosti najtežem znanstvenom radu pod naslovom *Nutarnje stanje Hrvatske prije 12. stoljeća* ³⁸ skreće duboko do u samo središte naše stare historijske geografije. Da mu ta radnja bude što jasnija, odlučio je da kao uvod u nju izradi studiju *Hrvatska prije 12. vieka glede na zemljišni obseg i narod*. ³⁹ To je, kako se već iz naslova može zaključiti, posve historijsko-geografska radnja, prva takve vrste kod nas. U njoj se Rački bavio pitanjem kako su izgledale granice Hrvatske u vrijeme naših narodnih vladara. Zbog toga iscrpno riječ po riječ analizira on već spomenuti spis cara Konstantina Porfirogeneta, trudeći se da po mogućnosti razriješi sve nejasnoće kojima obiluje ovaj spis. Baveći se tim zamršenim i osjetljivim pitanjima, Račkome je puno pomagala činjenica da je on kao autor već objavljenih Documenta izvanredno dobro poznao našu staru toponimiju i topografiju. Ipak, uz sve iskustvo i znanje radio je oprezno. Upravo minuciozno tražio je u terenu po kartama potrebne elemente, koji su ga navodili

³⁵ Smičiklas, T., op. cit., str. 142.

³⁶ Povjestnik Ivan Lučić Trogirana. Rad, knj. XLIX (1879), str. 65—102.

³⁷ Usp. bilješku 1.

³⁸ Objavljena u Radu, knj. 70, 79, 91, 99, 105 i 116. Postoji i poseban otisak: U Zagrebu 1894, str. 321.

³⁹ Objavljena u Radu, knj. 56 i 57. Postoji i poseban otisak: U Zagrebu 1881, str. 128.

do pravoga mjesta lokacije. Tako je postao prvi naš historičar koji je pošao ovim jedino ispravnim putem. Da to pokažem primjerima, navest ću nekoliko ubikacija iz te radnje. Do Račkoga se npr. u našoj historijskoj znanosti držalo da je antički Dallun ili Dilun, spominjan na Peutingerovoj tabli ili u Antoninovom itineraru, bio ilirski Delminium, koga se tražilo na Duvanjskom polju. Rački je to mišljenje lako pobio. Dalun, tvrdio je on, nije Duvno već Gardun, mjestance blizu današnjega Trilja na rijeci Cetini. Do ove ubikacije, koju je nužno trebao za analizu Konstantinova spisa, došao je uz pomoć topografske karte. Zato on Konstantinovu starohrvatsku župu τὸ Δαλὲν opredjeljuje u biokovsku Zagoru između donje Neretve i imotske župe. Tim je krajem još u rimsko doba prolazila cesta od Salone preko Novae (Ru-novića), trebižatskom dolinom sve do Narone. S obzirom na to da je hrvatska država prema caru Konstantinu na istoku graničila s neretljanskom i zahumskom župom, trudio se Rački da što pouzdanije odgovori gdje su se nalazile i te zemlje i njihova župska središta. Za Hum (*Hl̄m*) je mogao ustanoviti da je imao svoje župsko središte iznad rijeke Bune u južnoj Hercegovini. Taj se kraj pod nazivom Humine dugo spominjao u historijskim ispravama, a isti naziv sačuvao se među humnjačkim stočarima nomadima sve do najnovijega vremena. S mnogo teškoća i opreza rješavao je problem geografskog rasprostiranja ranosrednjovjekovne Bosne. Od ranije je znao da antička Bosna, *Basante*, potječe od naziva rijeke koja je izvirala na razvodnici gorja preko koga je od mora vodio važan srednjovjekovni karavanski put. Jezgro i središte tadašnje Bosne nalazilo se upravo u gornjem toku rijeke Bosne, pa je Rački ispravno na tome prostoru tražio lokaciju grada τὸ Κάραρα iz izvora, tj. Kotor. I doista ga je našao na topografskoj karti Bosne kao istoimeno selo Kotorac ili Kotorica JZ od današnjega Sarajeva. Tu je Rački opredijelio i sjedište srednjovjekovne vrhbosanske župe s gradom Brdom, gdje se sve do nadolaska bogumilstva u Bosnu nalazila stolna crkva sv. Petra s pripadajućim kaptolom. Tek naknadno svi su ti lokaliteti i arheološki dokazani.

Rački je nastojao da tadašnju Hrvatsku što vjernije omeđi i prema sjeveru i zapadu. Zato je s puno pažnje tražio sjeverne granice starohrvatskih župa psetske, kninske, ličke, krbavske i gacke. Zapazio je da su tri starohrvatske župe, lička, krbavska i gacka, imale na svom čelu zajedničkoga vojničkog zapovjednika, bana. To je tumačio velikom opasnošću, koja je tada prijetila Hrvatskoj sa zapada od Franaka. Kako kod cara Konstantina nije nalazio dovoljno podataka o rasprostiranju Panonske Hrvatske, to je on pokušao naći u suvremenim dokumentima splitskih sabora. U njima je stvarno našao da je sisačka biskupija sve do svoga ukinuća teritorijalno spadala u sastav splitske metropolije. Iz toga konteksta izvodio je dalje zaključak da je veći dio prostora između Save i Drave već u ono doba činio jezgro Panonske ili Posavske Hrvatske. Kasnije se Hrvatska, kako to Rački dokumentirano opisuje, širila, ali stalnu granicu na Dravi dobila je tek u 11. stoljeću. U isto vrijeme Hrvatska se proširila i duž primorja od Cetine do Neretve. U Krešimirovo doba obu-

hvaćala je prostor od Istre do Vrbsa i Neretve, a na sjever do Drave. Takvu Hrvatsku vidio je Rački sredinom 11. stoljeća, kada Petar Krešimir u svojoj poznatoj darovnici crkvi sv. Krševana 1069. godine kaže, kako je njegovo kraljevstvo prošireno i na kopnu i na moru.⁴⁰

U nastavku već spomenute radnje započeo je Rački da raspravlja o nizu drugih suštinskih pitanja iz naše historijske antropogeografije. Odmah na početku upada mu u oči kako se tradicija i izvori slažu o starini plemenskog života kod Hrvata.⁴¹ Zato on i tu traži primjere u izvorima i tek kada ih pronalazi, pokušava da ih objasni. Bio je uvjeren da je prostorni pojam starohrvatskog plemena činio župu. Kada su se starohrvatski rodovi proširili, razviše se neki od njih do plemena. Tome procesu su prema Račkome pogodovala tadašnje seobe, kojih je uvijek bilo. Zbog toga su se pojmovi teritorijalne župe, plemena i rodova izmiješali. Za sve to nalazi u izvorima primjere. U ličkoj župi npr. uz izvorne starohrvatske rodove Tugomiriće, Lapčane i Mogoroviće nalazi i nove kao Jurjevce, Kovačiče, Polediniće, Petričeviće, Poknežiniće, Vladiće i druge razvijene do stadija plemena. U buškoj župi nalazio je u izvorima slične primjere. Tu su se razvila nova plemena pod nazivima Krčelci, Maglići, Satničiči, Stupiči i dr. Izvori su mu ponegdje nagoviještali kako su se neki od rodova podignuti do ranga plemena dalje dijelili na koljena. Mogorovići su mu se činili da se dijele na Skobličce, Zahumiće, Utišeniće i Budišiće, a Stupiči da se sastoje iz koljena Darvića, Vukanića, Vučkovića, Nemanića i Kosinskih. Pleme Šubića dijelio je također na koljena, od kojih se razviše Ugrinići, Markovići, Migalići i dr.⁴² Takva mišljenja Račkoga često su bila kasnije kritizirana, čak i napadana, ali treba priznati da izvori još i danas ne daju bitno različite alternative.

Studirajući još iz bližega starohrvatski plemenski život, Rački je i opet iz izvora zaključivao kako je svaka tadašnja župa imala svoj plemenski centar, koga je on nazivao gradom. Tako je tvrdio da se središte Lapčana nalazilo u gradu Rmnju, Bužani da su imali svoje središte u Tržiću, kasnijem Perušiću, Ličani su imali središte u gradu Skurinu, Lučani u Vukšiću i slično. Mnogo se trudio da prostorno opredijeli najstarije domicile 12 starohrvatskih plemena. Neke od tih ubikacija bile su do Račkoga sasvim nepoznate, a neke od njih održale su se kao vjerodostojne sve do danas. Tako je npr. ispravno lokalizirao položaj *terra Mogoruigi*⁴³ iz Krešimirove povelje iz 1069. godine, određivši taj lokalitet kod brda Tinja između Biograda i Nadina u sjevernoj Dalmaciji.⁴⁴ Za Gušiče je npr. ustanovio da su imali svoju prvotnu zemlju u župi sidraškoj, a tek kasnije da su se preselili na teritorij Krbave.⁴⁵ Rački se doista bogato koristio geo-

⁴⁰ Isto, str. 80.

⁴¹ Isto, str. 110.

⁴² Isto, str. 111.

⁴³ Usp. Documenta, str. 75.

⁴⁴ Hrvatska prije XII vieka, str. 112.

⁴⁵ Isto, str. 112. Usp. Documenta, str. 167 i 171.

grafskim podacima iz svojih brižno prikupljenih izvora. Osjetio je vrijednost te građe i mogućnost njezina korištenja u interpretaciji čitavog niza historijskih pitanja. Zato on hrvatskoj historijskoj topografiji daje važno mjesto, napose kod proučavanja našega najstarijeg naseljenja. Račkome možemo zahvaliti da smo danas u mogućnosti nizati na stotine i tisuće naziva najsitnijih starohrvatskih lokaliteta od 10. do 12. stoljeća. To je golemi kapital naše autohtonosti u ovom dijelu Evrope, doista bedem kakvog nemaju u svojoj povijesti mnogi danas veoma kulturni narodi Evrope.

Da zaključim. Rački je u svome plodnom i uspješnom radu kao prvak među historičarima 19. stoljeća dao i izvanredno vrijedan doprinos našoj historijskoj geografiji. Taj je doprinos u prvom redu rezultat izuzetne sposobnosti i marljivosti Račkoga kao kritičnog historičara, ali on je ujedno i rezultat objektivnih okolnosti, jer su upravo u doba Račkoga tadašnja geografija i kartografija počele svijetu pružati svoje epohalne spoznaje, među kojima je najveća tekovina bila vjerno načinjena topografska karta Hrvatske i Bosne. Iskorištavajući uvijek svoje izvore, te studirajući iz njih staru toponimiju, mogao je Rački dosta od toga vjerno lokalizirati u prostoru, a sve to uspijevao je samo uz pomoć suvremenih karata. Stoga bi se moglo reći da su karte 19. stoljeća dale Račkome bazu za njegov uspješan historijsko-geografski rad, dok je on opet sa svoje strane dao našoj historijskoj geografiji svu onu nadgradnju koja sve do danas čini temelj na kojemu počiva velika većina naših današnjih historijsko-geografskih spoznaja. U ocjenu rada i djela Franje Račkoga treba uklopiti i ovu važnu činjeničnu stvarnost. Rački je svojom marljivošću zadivio svoje suvremenike, ali i ostavio kasnijim generacijama trajan spomenik da razmišljaju o njemu i njegovim spoznajama. Rađajući dugi niz godina i na području naše historijske geografije, on je i na tome području dokazao da je bio izvanredan majstor svoje struke. Uvijek je težio da se što više primakne znanstvenoj istini, a to je zastupao i na području historijske geografije. Zato se i geografi Hrvatske s ponosom priključuju jubileju naše Akademije, sjećajući se i ovom prilikom svijetlog imena njezina prvog predsjednika, nadasve marljivog i kritičnog južnoslavenskog i hrvatskog historičara te, što smo posebno u ovom osvrtu željeli naglasiti, istinskog pionira naše historijske geografije.

FRANJO RAČKIS ANTEIL AM FORTSCHRITT
UNSERER GESCHICHTSGEOGRAPHIE

Der angesehene kroatische Geschichtswissenschaftler des 19. Jahrhunderts und erster Präsident der Jugoslawischen Akademie der Wissenschaften und Künste zu Zagreb — Franjo Rački — hat sich durch seine zahlreichen geschichtsgographischen Arbeiten in die Pioniere auf diesem Wissenschaftsgebiet eingereiht. Deswegen betont der Verfasser mit Recht, dass viele unserer heutigen geschichtsgographischen Erkenntnisse auf jenen Grundlagen ruhen, die Rački geschaffen hatte. Sein Anteil an der kroatischen und der südslawischen Geschichtsgographie ist das Ergebnis seiner seltenen Persönlichkeit und seines Fleisses, aber auch einer Reihe objektiver Umstände der damaligen Zeit. Man muss nämlich berücksichtigen, dass gerade zu Račkis Zeit die Geographie und die Kartographie begannen, der Welt ihre epochalen Erkenntnisse zur Verfügung zu stellen, unter denen eine getreue Karte von Kroatien und Bosnien die grösste Errungenschaft war. Als Historiker bediente sich Rački stets seiner geschriebenen Originale und konnte die grosse Menge der zusammengetragenen alten Toponymie nur mit Hilfe topographischer Karten örtlich bestimmen. Für Rački und seine geschichtsgographische Tätigkeit ist es geradezu bezeichnend, dass er zu seiner Zeit ausserordentlich gut fühlte, von wie grossem Nutzen das Studium unserer alten Toponymie und Topographie ist. Daher zollen wir Rački immerwährenden Dank, denn gerade von ihm stammen Hunderte und Tausende von gesammelten altkroatischen Toponymen bis zu jenen winzigsten, die in der Zeit zwischen dem 10. und 12. Jahrhundert ihren Ursprung haben. Das bedeutet ein riesengrosses Kapital unserer Alteingesessenheit in diesem Teil Europas, man könnte sagen eine Absicherung, wie sie viele der heute auf hoher Kulturstufe stehenden Völker Europas in ihrer Geschichte nicht vorweisen können. All dies erhärtet der Verfasser an Beispielen und bespricht dabei eingehend alle wichtigen geschichtsgographischen Arbeiten von Franjo Rački. Aus all dem zieht der Verfasser den Schluss, dass Rački ein ausserordentlich verdienstvoller Forscher auf dem Gebiet der kroatischen und der südslawischen Geschichtsgographie war und es auch geblieben ist.